

**ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНЕ ПОЛЕ ЗАСОБІВ ВИРАЖЕННЯ
ЛОГІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ**

С. М. Амеліна, доктор педагогічних наук

Досліджено проблему логічної модальності. Інфінітивні конструкції розглянуто як засоби вираження логічної модальності. Зроблено спробу аналізу способів вираження логічної модальності в сучасній німецькій мові.

Логічна модальність, інфінітивні конструкції, засоби вираження, сучасна німецька мова.

Питання семантики знаходяться в центрі уваги дослідників-мовознавців тому, що вони безпосередньо пов'язані з пізнавальною діяльністю людини. Проблема модальності є насамперед філософською проблемою, а вже потім лінгвістичною. Висловлювання, які поділяються у логічній модальності на проблематичні, асертичні та аподиктичні, розглядаються залежно від того, які відносини існують між суб'єктом і предикатом – можливості, дійсності чи необхідності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття Modalfeld знаходимо у В.Шмітда [12, с. 188], Г. Брінкмана [8, с. 84], Є.В.Гулиги, Є.І.Шендельс [4, с. 31], О.І.Москальської [5, с. 217], Feld der Modalität у І.Я.Харитонові [7, с.97], проте ніхто з мовознавців не включає до складу модального поля всі інфінітивні конструкції і не розглядає питання функціонування паралельно існуючих модальних компонентів.

Мета дослідження – розгляд лексико-граматичного поля засобів вираження логічної модальності в сучасній німецькій мові.

Виклад основного матеріалу. Усі конструкції з інфінітивом входять до єдиного поля модальності. Існування логічних категорій «необхідність», «можливість», «воля» зумовлює виокремлення мікрополів «необхідність», «можливість», «воля», які входять до складу поля модальності.

Логічна категорія «необхідність» у лінгвістиці передається зазвичай за допомогою поняття «повинність». Категорія «необхідність» застосовується в філософії для позначення внутрішнього, істотного зв'язку між явищами об'єктивної реальності, причому цей зв'язок є однозначним, односпрямованим при певних обставинах.

Дія, зумовлена необхідністю, може реалізуватися тільки в тому випадку, якщо існує можливість для її реалізації. Можливість – це «об'єктивна тенденція розвитку існуючих явищ, наявність умов їх виникнення, або, як мінімум, відсутність обставин, що перешкоджають цьому виникненню» [6, с.522].

Отже, для здійснення будь-якої дії повинна бути необхідність в її здійсненні і можливість її здійснити. Однак наявність лише необхідності і можливості не означає, що дія може реалізуватися, якщо до цих двох чинників не додасться третій – воля людини як суб'єкта, який здійснюватиме зазначену дію. Категорія «воля» розглядається у філософії, проте є малодослідженою; крім того, вона ніколи не розглядалася у взаємозв'язку з такими категоріями як «необхідність» і «можливість».

У «Філософському словнику» дається таке визначення волі: «Воля – це свідомо цілеспрямованість людини на виконання тих чи інших дій. Відображений через призму внутрішніх умов суб'єкта (потреби, інтереси, бажання, знання тощо) об'єктивний світ створює для нього можливість ставити різні цілі, приймати рішення, чинити так чи інакше» [6, с. 606].

До категорії «воля» зверталися багато філософів різних часів і народів, різних течій. Так, Аристотель писав: «... у розумній частині душі зароджується воля, а в тій, яка не ґрунтується на розумі – бажання і пристрасті» [1, с. 43]. Засновниця теософського руху О.П.Блаватська розглядала співвідношення між волею і бажанням таким чином: «Але що таке воля? Поки сила, що змушує людину діяти, зумовлюється зовнішніми предметами, ми називаємо її бажанням, але коли та ж сила починає виходити з самої людини, складаючись зі змісту її внутрішнього досвіду, керованого розумом, тоді ми даємо їй назву волі. Таким чином, бажання і воля лише два полюси однієї і тієї ж сили» [2, с.17].

Незважаючи на різницю у поглядах, загальним у різних філософів є те, що вони розглядають категорії «воля» і «бажання» у тісному зв'язку. Як показує аналіз, «воля» є категорією модальності і входить до складу єдиного поля модальності поряд з «необхідністю» і «можливістю». «Бажання», на нашу думку, є більш вузьким поняттям, ніж поняття «воля», а тому лише складовою частиною волі.

Мікрополя «необхідність», «можливість» і «воля» знаходяться в тісному взаємозв'язку, утворюючи єдине поле, самодостатню систему, в якій діють закони загального розвитку діалектичної логіки – закон заперечення заперечення та закон єдності і боротьби протилежностей.

Проведений нами аналіз свідчить, зокрема, про те, що інфінітивні конструкції, які функціонують у мікрополі «необхідність», вжи-

ваються в переважній більшості в позитивному значенні, а в мікрополі «можливість» – у негативному значенні. Це означає, що необхідність і можливість становлять єдність протилежностей, обидві складники якої не можуть існувати одне без одного.

Необхідність і можливість є категоріями, існуючими об'єктивно, незалежно від волі суб'єкта. Воля ж, навпаки, є категорією суб'єктивного змісту. Вона виражає вплив (або, принаймні, спроби впливу) суб'єкта на навколишній світ. У зв'язку з суб'єктивністю волі кількість модальних компонентів, що функціонують у мікрополі «воля» є найчисленнішою, адже воно відображає різноманітність суб'єктивного світу, тобто суб'єктивного сприйняття і впливу на все, що оточує людину.

Внутрішня структура поля модальності є тріадою: необхідність – можливість – воля.

Внутрішня структура мікрополів єдиного поля модальності, незважаючи на їх відмінності, теж є аналогічною, побудованої за принципом тріади: підсвідомий рівень – свідомий рівень – норма як синтез підсвідомого і свідомого рівнів.

До першої групи – підсвідомий рівень – належать такі види необхідності, можливості та волі, які існують на рівні інстинктів. Суб'єкт керується ними, але не усвідомлює, чому саме він так чинить, напр.: *Doch in seinem Herzen verlangte es ihn, die Freunde sein Werk sehen zu lassen* [9, с. 35].

Друга група прояву необхідності, можливості й волі – свідомий рівень. Ця група включає різні мотиви вчинків, дій людини, які формуються на свідомому рівні. При цьому суб'єкт здійснює свідомий вибір на користь якої-небудь дії з метою пристосування до навколишнього середовища, до вимог і норм моралі певної соціальної групи, до якої він належить, або суспільства в цілому.

У зв'язку з тим, що в будь-якому випадку людина рано чи пізно має підкорятися вимогам моралі, чинити відповідно до норм, адже вона є членом суспільства, тому їй доводиться в більшості випадків подавляти свої інстинкти або діяти всупереч бажанням і намірам, які є у неї у цей момент. Однак, роблячи так, людина просто здійснює розумний вибір на свою користь, тому що такий спосіб дії у віддаленій перспективі буде врешті-решт вигідним. Якщо суб'єкт діятиме згідно з нормами, прийнятими у суспільстві, він уникне негативних наслідків, адже в іншому випадку він може бути покараний суспільством, напр.: *Die Soldaten hatten Mühe, keine Handgreiflichkeiten aufkommen zu lassen* [10, с. 205]. У цьому прикладі йдеться про солдатів, які повинні докласти зусиль, щоб стримати (і вони стримують) своє інстинктивне бажання розпустити руки, адже за це вони можуть бути покарані.

Третя група видів необхідності, можливості та волі є вираженням норм, традицій, моралі існуючого суспільства. Отже, кожна людина повинна співвідносити свої дії відповідно до цих вимог так, щоб вони не суперечили загальним нормам і звичаям, прийнятим у суспільстві і висловлюваним найчастіше у вигляді моралі.

При цьому мається на увазі, що норми, які існують у суспільстві, є однаковими для всіх членів суспільства, тобто конкретної спрямованості на будь-який суб'єкт у цьому випадку не існує. Тому для вираження загальних норм у всіх мікрополях вживаються безособові конструкції з *es*, напр.: *Es war üblich, aber nicht Vorschrift, bei Alarm den Ausgang abzubrechen* [10, с. 71]. Виходячи з прикладу, можна зробити висновок, що під час війни було прийнято переривати звільнення при оголошенні тривоги, хоч це й не регулювалося наказом. «*Es ist etwas verrückt, nachts zu telefonieren*» [9, с 23]. Можна повністю погодитись з наведеним висловлюванням, що телефонувати серед ночі без поважної причини не можна.

Таким чином, за допомогою безособових конструкцій суспільство регламентує поведінку його членів, висуваючи до них певні вимоги, засуджуючи чи заохочуючи їхні дії.

Внутрішня структура кожного з видів необхідності, можливості, волі теж має форму тріади – внутрішній рівень (теза), зовнішній рівень (антитеза), поєднання зовнішнього і внутрішнього рівнів (синтез). Під цими рівнями мається на увазі різна спрямованість необхідності, можливості, волі – ззовні на суб'єкт або від суб'єкта назовні.

Зазначені тріади, в свою чергу, теж складаються з тріад, що відображають фізичний рівень (теза), психічний (антитеза) рівень і синтез фізичного і психічного рівнів.

У зв'язку з цим слід зазначити, що звичне формулювання «дія, виражена інфінітивом» не зовсім відповідає дійсності, тому що мова йде в основному про внутрішній світ людини, про її психічний стан і зміни цього стану, тому термін «дія» не є коректним, напр.: *Bei alledem war sie entschlossen gewesen, Franziskos Freundin zu bleiben, wenn der nur wollte, und dazu entschlossen war sie noch* [11, с. 217].

Якби ми розглядали тільки окремо взятий інфінітив з цього прикладу – *bleiben* (залишатись), то цілком могли б зробити висновок про те, що мова йде про пересування і про рішення суб'єкта залишитися в якому-небудь місці. Однак, розглядаючи речення в цілому і не відокремлюючи інфінітив від інфінітивної групи, відразу ж розуміємо, що за допомогою інфінітивної групи *Franziskos Freundin zu bleiben* виражається не рішення суб'єкта здійснити якусь фізичну дію, а його рішення з приводу ставлення до іншої людини, тобто власне рішення, що стосується його духовного життя чи психічного

стану. Це простежується в більшості випадків вживання інфінітивних конструкцій.

У тих порівняно нечисленних випадках, коли мова йде про фізичну дію, з контексту випливає, що йдеться, власне, про вираження ставлення суб'єкта до дії, напр.: *Gunter merkte, dass Peter keine Lust hatte, ihm mehr zu sagen...* [10, с. 64]. У цьому випадку суб'єкт припиняє говорити, тому що не хоче нічого більше сказати.

Отже, вирішальне значення для визначення змісту так званої дії, вираженої інфінітивом, має контекст, який не повинен обмежуватися тільки одним реченням, тому що це може дезорієнтувати.

Якби ми взяли тільки одне речення «*Da sagte Barbara – und es klang sehr laut in der Stille, die um uns war und in der ich das Haus für Barbara zu bauen begann: «Die Quelle war keine Wunderquelle»* [11, с. 34], то ми б зробили висновок про те, що герой дійсно будує будинок для своєї нареченої, і тільки познайомившись з усім попереднім контекстом, ми розуміємо, що герой починає будувати будинок не реальний, а уявний. Він мріє виїхати з Барбарою до Мексики чи Нової Зеландії, обіцяє побудувати їй там будинок і починає фантазувати: *Ich begann unser Haus zu entwerfen, ich glaube, ich dachte tatsächlich: «Unser Haus»* [11, с.34].

Цікавий той факт, що практично у всіх випадках вживання інфінітивних конструкцій йдеться про події, що виходять за рамки норми, адже те, що є нормальним, само собою зрозумілим, не представляє інтересу з точки зору інформативності, а будь-яке повідомлення має нести в собі нову інформацію. Так, дієслово *wagen* виражає рішення суб'єкта діяти всупереч обставинам, що склалися, або нормам суспільства, що є виходом за рамки норми, а тому може спричинити непередбачувані для суб'єкта наслідки, напр.: «*Sie ist meine Schwester, dachte ich unbewusst, ich brauche vor ihr nicht das Wort zu drehen und zu wenden, ich kann ihr alles sagen, was ich sonst nicht auszusprechen wage*» [11, с.23].

Отже, правилом буде вживання дієслова *nicht wagen* (тобто із запереченням), а його вживання в позитивному значенні – винятком, оскільки те, що суб'єкт може розповісти сестрі, є винятком, і це не допускається відносно інших членів суспільства.

Усі модальні категорії («необхідність», «можливість», «воля») функціонують і зі знаком «плюс», і зі знаком «мінус», наприклад *необхідність щось зробити і необхідність чогось не робити*.

Вираження заперечення може відбуватися такими способами:

- 1) додаванням частки *nicht* до лексеми, що вживається у стверджувальному значенні;
- 2) за допомогою обмежень *nur, kaum*;

3) вживанням іншої лексеми як заперечного варіанта до стверджувальної лексеми.

Слід зазначити, що останній спосіб вираження заперечення є досить поширеним. Так, щодо модального компонента *müssen* заперечення виражається відповідно лексемою *nicht brauchen*.

При проведенні семантичного аналізу матеріалу було встановлено, що у виразі кожного виду необхідності, можливості та волі бере участь відносно велика кількість модальних компонентів. Якщо врахувати діючий у мові закон економії мовних засобів, то паралельне існування такої кількості модальних компонентів здається, на перший погляд, невиправданим.

Російський учений Н.Богородицький [3, с. СХХХ] зазначав, що мова має засоби для вираження будь-якої думки. Але водночас існує тенденція до максимального використання наявних мовних засобів. Нові мовні засоби створюються лише в тому випадку, якщо яку-небудь думку неможливо передати за допомогою вже існуючих мовних одиниць.

Таким чином, відбувається взаємодія двох протилежних тенденцій – з одного боку, тенденції до конкретизації, деталізації, зумовленої комунікативної достатністю, а з іншого боку, тенденції до обмеження створення нових мовних одиниць. Взаємодія цих двох тенденцій є закономірною, зумовленою дією закону єдності і боротьби протилежностей та, в свою чергу, зумовлюючою паралельне існування відносно великої кількості модальних компонентів для вираження одного і того ж виду необхідності, можливості і волі.

У кожному з полів є свій центр, виражений найбільш загальним модальним компонентом, найчастіше модальним дієсловом. Усі інші модальні компоненти складають периферію і перебувають відносно нього у стані додаткової дистрибуції. Так, зокрема, центром модальних компонентів, які виражають повинність (мікрополе «необхідність»), є дієслово *müssen*; центром модальних компонентів, що виражають спонукання (мікрополе «воля») – дієслово *lassen*; центром модальних компонентів для вираження можливості здійснення дії з точки зору суспільної моралі – *es ist möglich*.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Модальним компонентом може бути не тільки модальне або синонімічні йому дієслова, але і будь-яке словосполучення, оскільки у поєднанні з інфінітивною групою всі без винятку дієслова і словосполучення набувають модального значення. Так, для вираження необхідності можуть вживатися модальні дієслова *müssen* і *sollen*, синонімічне їм дієслово *haben* + *zu*, словосполучення *gezwungen sein*, *verpflichtet sein*, *Pflicht haben* та ін.

Словосполучення в ролі модального компонента – це семантична та синтаксична єдність, яка виражає певний тип модальності, і тому є синонімічною певному модальному дієслову.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані із вивченням синтаксичних функцій конструкцій, які слугують засобами вираження логічної модальності.

Список літератури

1. Аристотель. Сочинения в 4 т. / Аристотель. – М., 1978. – Т. 2. – 482 с.
2. Блаватская Е.П. Закон причин и последствий, объясняющий человеческую судьбу / Е.П. Блаватская. – Л.: ИИК Северо-Запад, 1991. – 124с.
3. Богородицкий Н. Журнал Министерства народного просвещения / Н. Богородицкий. – 1868, сентябрь. – С. СXXX.
4. Гулыга Е.В. Грамматико-лексические поля / Е.В.Гулыга, Е.И.Шендельс. – М.: Просвещение, 1969. – 296 с.
5. Москальская О.И. Грамматика текста / О.И. Москальская. – М.: Высш.шк., 1987. – 214 с.
6. Философский словарь / [под ред. И.Г.Фролова]. – М.: Политиздат, 1987. – 516 с.
7. Харитоновна И.Я. Вопросы взаимодействия лексики и грамматики / И.Я. Харитоновна. – К.: Вища шк., 1982. – 154 с.
8. Brinkmann H. Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. – Düsseldorf, 1971. – 372 S.
9. Maugham W.S. Julia, du bist zauberhaft / Roman-Zeitung. – 1969. – № 6. – 208 S.
10. Noll D. Die Abenteuer des Werner Holt. – Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1969. – 346 S.
11. Remarque F.M. Die Nacht von Lissabon. – Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1976. – 322 S.
12. Schmidt W. Grundfragen der deutschen Grammatik. – Berlin, VEB Volk und Wissen, 1966. – 418 S.

Исследована проблема логической модальности. Инфинитивные конструкции рассмотрены как средства выражения логической модальности. Сделана попытка проанализировать способы выражения логической модальности в современном немецком языке.

Логическая модальность, инфинитивные конструкции, средства выражения, современный немецкий язык.

The article deals with the problem of logical modality. The infinitive constructions as means of the expression of logical modality are defined. The attempt of analyses of ways of the expression of logical modality in the modern German language has been made.

Logical modality, infinitive constructions, ways of the expression, the modern German language.